

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

A PLETYKA PSZICHOLÓGIÁJA

doktori (Ph.D.) értekezés tézisei

SZVETELSZKY ZSUZSANNA

TÉMAVEZETŐ: **PROF. DR. LÁSZLÓ JÁNOS**

PSZICHOLÓGIA DOKTORI ISKOLA
SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA PROGRAM

2010

Bevezetés

A pletyka szociálpszichológiai megközelítésének kiemelt jelentőségét igazolják az egyes tudományágak eddigi eredményei. A disszertáció a társadalomtudományok meghatározásainak, valamint a közelmúltig lezajlott, a pletykához hangsúlyosan kapcsolódó kutatásoknak az elemeit vizsgálja, valamint azt, hogy a különböző megközelítések átfedései és eltérései miben ragadhatók meg.

Mind az átfedések, mind az eltérések indokolják egy olyan, tudományosan megalapozott definíció megalkotását, amely alkalmas a pletykának diszciplináris elhelyezésére és további kutatások alapjául is szolgálhat. A disszertációnak e definíció létrehozásán túl célja a módszertani elemek fejlesztésében való részvétel is: ehhez járul hozzá egyfelől a pletykához kapcsolódó jellegzetes fogalomkörök bemutatásával és elemzésével, továbbá a narratív interjú technikai eljárásából fejlesztett narratív network-interjú módszertani elemének leírásával.

A meghatározás és a módszertanfejlesztés jelentőségét indokolja, hogy a vizsgálat tárgya egyetemes és komplex jelenség. A pletykakutatás ma köztes társadalomtudományi kutatási irányoknak tekinthető: a legtöbb kérdést felvető problémakör az elemzémód kiválasztása, valamint a fogalmi apparátus kérdése. Az iránnyal kapcsolatos bizonytalanságot jelzi a komparatív kutatások alacsony – bár növekvő tendenciát mutató – száma. Jelenleg még mindig ellentmondásos a fogalomrendszere, s ez mindenekelőtt a tárgy definíciója körüli interdiszciplináris tisztázatlanságból fakad: akülönböző definíciók kapcsán eltérő metodológiák alakulnak ki. Speciális szociálpszichológiai definíciós problematikája a pletykának, hogy napjainkig változik a kategorizációs struktúra, a reláció is tisztázatlan, a jelenség/ folyamat jellemzése is esetleges.

A társas jelenségek, a társas élet mintáinak a feltárása nem a kísérleti technikák szofisztikálásával ragadható meg. A pletykakutatásban a kísérlet veszélye ráadásul, hogy dekontextualizált ingereket teremt, illetve dekontextualizált individuumokkal kíván dolgozni. Holott a pletyka tere a létező természetes csoport (Gluckman 1963:313 és Elias 2001), emiatt meghatározója a lokalitás, amely nélkül a pletykaalanyoknak nincs értelmezési tartományuk a pletykára vonatkozólag.

A pletykakutatásnak önálló témakörként megjelenő problémája, hogy sok kutató egységesen pletykának tekinti a közéleti, pletykajellegű híreket és a személyes pletykákat (maguk is gyakran, következtetlenül szinonimaként használva a pletyka, az információ és a hír kifejezéseket). Vagyis, ugyanolyan kommunikációs aktusként értelmezik a pletykalapok által társadalmi szinten közvetített, sokak által ismert emberekről szóló híryanagokat, mint a kis-közösségek lokálisan értelmezhető pletykáit. A disszertációban kifejtett álláspont (Szvetelszky 2002) szerint a tömegkommunikáció híreinek egyik csoportja sem (a pletykalapok hírei sem) tekinthető pletykának.

A pletyka értékvtó jellege, transzformációja és jelentésmódosulásai

A pletykát a szervezetpszichológiával, szervezetszociológiával, szervezetfejlesztéssel foglalkozó elméletek, mint destruktív jelenséget közelítik meg, a negatív jelleg hangsúlyozásával: csak a legutóbbi időben észlelhető a pozitív aspektust is figyelembe vevő tendencia lassú erősödése. A kortárs pletykakutatás már leszögezi, hogy a munkahelyi pletyka nemcsak egyénről szólhat (Michelson és Mouly 2002): egyre több kutató vizsgálja azt is, milyen pletykák terjednek a szervezetről és a csoportról.

Az evolúciós pszichológia legfontosabb eredményei: Dunbar (1996 és 2003) small-talk-elmélete a pletykát a kurkászással állítja párhuzamba, Miller (2000) és Barkow (1992) a lét-

és fajfenntartásban betöltött jelentős szerepét elemzi. A pletykakutatás gender-kérdésének is van evolúciós megközelítése (Hess és Hagen, 2002), sőt szociológiai is (Elias 2001). Pletykáikkal a csoportok hozzájárulnak közös értékeik kifejezéséhez és fenntartásához, lehetőséget adnak a csoport belső konfliktusainak kontrollálására és szabályozására (Noon és Delbridge, 1993), a modern társadalmakban a verbális kommunikáció befolyásolja a párválasztást (Miller, 2000, idézi Bereczkei, 2003), a legfontosabb cél a saját hírnév fenntartása és növelése (Barkow, 1989 idézi Bereczkei, 2003).

Az antropológiai kutatások értéke elsősorban a pletykához kötődő szokások, hagyományok, rituálék feltárásában áll. Többen az elfogadás sajátos formájaként tekintik a pletykát, mások a társadalmi ellenőrzés informális formájaként, egyfajta kontrollként kategorizálják. Gluckman (1963 és 1968) különbözteti meg elsőként a rágalomtól, és beszél a pletyka pozitív funkcióról. Mindazonáltal, az antropológia és az etnográfia kétértékűnek nevezi a pletykát: ez az értelmezés a pletykát az információátadás technikájának tartja.

A kétértékű helyett az értékváltó kifejezés használatát javaslom, a pletyka interperszonális szubjektivitásának relativitására vonatkoztatva: a kontextus itt maga a személyiség, valamint a pletyka, mint a közösségi narratív tartalmak folyamatosan változó hálózata, mely több kontextus eltérő aktualitású átfedésében keletkezik.

A terjedés, mely az epidemiológiai elméleteknek is központi fogalma, hangsúlyosan kötődik a pletyka jelenségéhez: a kulturális evolúció új naturalista elmélete járványtani hasonlással magyarázza a terjedést. A modern epidemiológiai eredmények (Sperber 2001 és Tomasello 2002) a pletyka transzformációs folyamatainak megértéséhez adnak támaszt. Míg Sperber a reprezentációk mentális alapjait hangsúlyozza, addig Tomasello a viselkedési szintet, az evolúciós folyamatokat és az emberi megismerés társas meghatározottságát – mindketten hozzájárulva annak árnyalásához, hogy mi terjed és hogyan. Sperber epidemiológiáját a kapcsolathálózat-kutatás módszertana felől értelmezve vonatkoztathatjuk a pletykára: háló nélkül a pletyka nem terjed.

A pletyka transzformációjának kutatása a vizsgált közösségről és annak kultúrájáról tár fel rejtett és/vagy csak közvetetten hozzáférhető ismereteket. Ha az egyének mindegyike minden pillanatban átlátná a közösségben zajló történéseket, nem lenne szükség a pletykára.

Álláspontom szerint a pletyka transzformációja az egyéni szinten pszichológiai, a csoport szintjén pedig szociálpszichológiai megközelítéssel értelmezhető változásokat hoz létre.

A pletyka átalakulása több szinten zajlik, ezek közül a leglényegesebbek:

- A pletyka témájának a szintje: jellemzően nem transzformálódik, a pletyka szerkezetének legstabilabb egysége.
- Az intraperszonális szint: a pletykálóknak a pletykálással kapcsolatban kialakított sajátos viszonyának a szintje. E szintet befolyásolja a pletyka társadalmi megítélése, és az abban bekövetkező jelentésmódosulások.
- Az interperszonális szint: a nominális és a graduális paraméterek (Blau 1973 és Angelusz 1999).
- Csoportközi szint: a transzformációra az is hatással van, hogy a csoportközi konszenzus jóval erősebb kanonizáló hatással bír, mint az interperszonális vagy a csoportkonszenzusok.

A transzformáció során az alábbi folyamat megy végbe: a befogadó a témáról mint a pletyka magváról – mely nemcsak a terminológia, hanem a gondolatmenet hasonlósága miatt is párhuzamba állítható a halbwachsi kép vagy a moscovici értelemben vett figuratív mag fogalmával (László 2003:48-57) – lebontja az előző kommunikációs aktus elemeit, azaz az akkori közlő attitűdjét, véleményét, és ezt helyettesíti – a következő befogadóval fennálló viszony alapján – saját véleményével, a pletyka magvához fűződő attitűdjeinek elemeivel, s így

módon adja tovább. A pletyka továbbmondásakor az iménti befogadóból lett közlő *viszonya*, amely a pletyka témaszemélyéhez fűzte, transzformálódik a következő befogadó felé: megjelenik a triangulizáció, ez pedig a pletyka rendszerjellemező mivoltát erősíti.

Nemcsak a közlők segítik a terjedést a pletyka adott szituációhoz és befogadóhoz történő alkalmi átalakításával, hanem a pletyka is módosítja a potenciális közlő személyiségének egyes részleteit – mégpedig úgy, hogy az alkalmasabbá váljon a továbbmondásra, terjesztésre. A másolódo információ csak úgy tudja magát replikálni, ha bennünket is olyanná formál, hogy továbbadhassuk. Igazán fontos az ember belső átalakulása (a legcsekélyebb mértékű is), egy magasabb szinten integrált jelenség mint a pletyka – mégoly bonyolult – variánsa. Az ismeretekben, véleményekben, előítéletekben bekövetkező legkisebb változás is, az embernek akár a legcsekélyebb mértékű belső átalakulása fontos esemény a közösségre nézve, mert minden ilyen változás során a meggyőződés egésze vagy egy része változik meg. Ennek a változásnak az egyik előidézője a pletyka és a terjedésében érvényesülő szabályok összessége (Szvetelszky 2002:213-215).

A pletykának csak variánsai léteznek: transzformációjuk közösségi hiedelemmé egy emergens és bottom-up szinkronizáció. Amikor a csak variánsokból álló, de jól terjedő pletyka egy eleme invariánssá válik, bekerül a nyilvános kommunikációs csatornába. Ezt követően növekszik a konstans elemek száma: ilyenkor figyelhető meg az ideiglenes koegzisztencia a pletyka és a társadalmi hiedelem között. A végső stádiumban, amikor minden elem konstans, bekövetkezik a tartalom megmerevedése, a kanonizálódás (Szvetelszky 2004). Ezzel a pletykakutatás túlmutat azon a sperberi hozzáálláson, mely a kulturális jelenségeket az elemi egységek összességének strukturált, belső mozgásokra képes, mértani fogalmakkal leírható rendszereként látta, és csak mechanikai jellegű hatásokat ismer el közöttük, vagyis a kulturális epidemiológia folyamatában nem különít el emergens folyamatokat.

Az átalakulás az alábbi folyamatokkal jellemezhető (Szvetelszky 2002:208-211):

Kombináció: a közlő mentális archívumából az adott pletykára vonatkozatható elemek intra-és/vagy interperszonális szintű összekapcsolása.

Rekombináció: egy, a kombinált pletyka korábbi változatának részleges helyreállítása, az ismeretek kiegészülése vagy új összefüggésben való elhelyezkedése miatt.

Projekció: a pletyka közlője nemcsak saját mentális archívumának vonatkozó tartalmaival módosítja a pletykát, hanem saját személyiségének jegyeivel is, a klasszikus pszichológia kivetítés-fogalmának értelmében.

Redukció: három típusa különböztethető meg – az intraperszonális szintű (az egyén a számára releváns pletykaelemeket kiemeli, az irrelevánsakat pedig elhagyja), az interperszonális (amikor a közlő a viszony minősége mentén emel ki és hagy el pletykaelemeket), a csatorna szintű (amikor a csatorna adottságai redukálják a pletykát, pl.: telefon: mimika hiánya).

Polarizálódás: a csoportközi szint transzformációs mechanizmusa, egyéni szinten nem értelmezhető. A pletyka magja köré rendeződnek az egymásnak ellentmondó álláspontok, vélemények, amelyek, adalékjaikkal kiélezik a pletykával kapcsolatos közösségi állásfoglalást.

Előjel-váltás: a pletykák kiválasztódását az emberi környezet egészének lokális jellegzetességei irányítják. Ami az egyik csoportban – például egy faluközösségben – pletyka lehet (X lopott), az egy másikban, például a szervezett bűnözés csoportjaiban nem információ. Itt azonban pletyka akár ellenkező előjellel is szerepelhet.

A szociológia terminológiáján belül jelenleg nem egyértelműek a pletykának és rokon műfajainak (a rémhír, a manipuláció, a rágalom, az intrika, a mobbing és egyéb intencionalitással bíró kommunikációs folyamatok) különbségei. A szociológia szerint rémhír akkor képződik, amikor (Shibutani 1966:57, idézi Hankiss 1983:313) az információ iránti kereslet meghaladja

az intézményes csatornák által szolgáltatott hírek mennyiségét. Pletyka viszont minden emberi közösségben keletkezhet, ahol a pletyka aktusához rendelkezésre áll egy közlő, egy befogadó és egy témaszemély - függetlenül az intézményes csatornák működésétől. A pletyka beindulásához nincs feltétlenül szükség bizonytalanságra vagy információhiányra mint a rémhírek esetében – elegendő az is, ha tudni akarjuk, hogy mi van a társainkkal. Márpedig az ember érdeklődése társai iránt kiapadhatatlan (Barkow 1992).

Elias a pletyka szociológiai megközelítése kapcsán azt írja a Winston Parvá-ban (egy két részből, a régebbi hagyományokkal bíró „faluból” és egy újabb szerveződésű, jobbára munkások lakta, úgynevezett „telepből” álló angliai településen) végzett kutatásai nyomán, hogy az érintett egyének csoportjának struktúrájától és helyzetétől függ, mennyiben változik a pletyka formája és tartalma. Elias a pletykakutatás szempontjából alapvető érvényű kijelentést tesz: *„Ha a pletykát mint a csoport együttes tevékenységét nem viszonyítjuk ahhoz a konkrét csoporthoz, amelyben létrejön és működik, és ha az egyiket a másiktól függetlenül magyarázzuk, akkor a szociológus feladata nem teljesült.”*

Bergmann (1987) megközelítésével nem mindig érthetnek egyet azok, akik terepmunkából is ismerik a pletykálást. Egyfelől műfajként „redukálja”, vagyis eltekint a pletyka tanulórendszerként, rendszerjellemezőként való értelmezésétől, holott ez a szemlélet 1987-ig is már többek, például Elias és Gluckman megközelítésében is felbukkant, és csak a kommunikáció elemének tekinti. Másfelől mellékterméknek nevezi, lényegében a közvélekedésnek a pletykáról kialakított ítéletét jellemzi a szociológia terminusaival, illetéknéppen sematizálva egy komplex, tranzitív és emergens életjelenséget.

Moscovici és Vignaux tematizáció fogalma (2000, idézi László 2005:66) a pletyka kapcsán párhuzamba állítható a médiaszociológiából ismert (Cohen 1963 és McCombs-Shaw 1972) *agenda setting theory*-val – azzal, hogy a média hogyan befolyásolja, miről gondolkodjunk, s hogyan állít fel értékhierarchiát az események közötti szelektálással.

A szociológia terminológiáján belül jelenleg nem egyértelműek a pletykanak és rokon műfajainak különbségei. Prasad (1935) is, de Allport és Postman (Pataki 1998) is leszögezik, hogy a pletyka terjedése során a nem világos, bizonytalan információ úgy alakul, transzformálódik, hogy értelmet nyerjen a csoport szemszögéből. Mind többen mutatnak rá, hogy a pletykával kapcsolatos attitűd multidimenzionális (Litman és Pezzo 2007). A jó-rossz és az igaz-hamis pletyka dichotómiája több kutató munkájában is megjelenik: Berkosnál (2003) a szimbolikus interakcionizmus kapcsán vetődik fel.

A narratív pszichológiának, mint olyan pszichológiai metaelméletnek, amely a pszichikum általános antropológiai sajátosságaként fogja fel az elbeszélő funkciót (Pléh 1996: 265-282. és László-Ehmann-Péley-Pólya 2000:367-390), a jelentősége a pletykakutatás kapcsán: a pletyka folyamatának meghatározó elemei az egyes történetek.

László (2005:63) szerint a szociális reprezentáció a kollektív és az egyéni között lévő reprezentációs forma: olyan halmazok, amelyek a mindennapi életből eredő koncepcióknak és magyarázatoknak az egyének közötti kommunikációjából alakulnak ki. Meglátásom szerint a pletyka ennek egy részhalmaza: adott (minél nagyobb) mértékben személyes és (minél inkább aktuális) történet. A pletyka meghatározásakor és kutatásakor a narratív pszichológia egy csoport vagy közösség pszichikus valóságát tárhatja fel: azt, hogy milyen formákban és hogyan működik ez a valóság. A pletykára is igaz, amit a narratív pszichológia a narrativitásról mond (László 2005:29): a narrativitás a konstrukciót nemcsak generálja, de korlátozza is. Egyrészt strukturálisan, hiszen a történetnek van eleje, közepe és vége, másrészt funkcionálisan: gazdaságos jelentésrendezettséget képvisel, harmadrészt tartalmilag, mert az elbeszélésnek alkalmasnak kell lennie a társas megosztásra. A pletyka, mint történet: elbeszélő alakzat, vagyis olyan nyelvi reprezentáció, amely hordozza az egyének pszichikus valóságkonstrukciójának mintázatait (László 2005:50). A pletyka olyan narratív szövegstruk-

túra, melyre a fikcionalitás és a nonfikcionalitás fogalmi terminusai csak az adott pletyka individualitásának keretein belül értelmezhetők.

Noha a pletyka leírható az alapvető kommunikációs modellek (Béres és Horányi 2001) segítségével, a jelenség komplexitását figyelembe vevő modell kidolgozására még nem került sor. A pletyka funkciója a csoportkommunikáció kontextusában jelenik meg: a csoportkonfliktusok kezelésekor a pletykának az információáramlásban disztributív és integratív szerepe is van. A pletyka a kommunikáció kultivációs felfogása szerint nem írható le önmagában értelmezhető kommunikatív eseményként, hanem csak teljes eseményrendszerekként.

A pletyka kommunikációelméleti pozicionálásához a lasswelli modell tűnik a legalkalmasabbnak. Lasswell ugyan a tömegkommunikációra vonatkozólag dolgozta ki transzmissziós narratív modelljét, melynek felépítése lineáris, a kommunikáció a közlő és a befogadó között zajló üzenetátadás, a figyelem középpontjában pedig nem az üzenet szemantikai megformáltsága, hanem a kiváltandó hatás áll. A hatás a befogadóban kiváltott, megfigyelhető és mérhető változás, melyet a folyamat azonosítható elemei (közlő, befogadó, üzenet, kód, csatorna stb.) idéznek elő. Ha bármelyik elemet megváltoztatjuk, a hatás is változik. A modell magva az öt „lasswelli” kérdés: Ki mondja? Mit mond? Milyen csatornán? Kinek? Milyen hatással? A Mit mond?-kérdést kiegészítve azzal, hogy *kiről*, közelebb jutunk a pletyka kommunikációelméleti meghatározásához.

A pletykával rokon műfajokat három csoportba sorolom. Az elsőbe tartozó műfajokat – rágalom, intrika, mobbing, bullying, manipuláció – a szándékutalajdonítás és a stratégiai jelleg különbözteti meg a pletykától. A második csoport elemeit – small talk és fecsegés – a narratívum szerkezete és időtartama, míg a harmadik csoport tagjait, a rémhírt és a pánikot a terjedés mérhető fokozatai, a narratívum elemeinek radikális egyszerűsödése, valamint variációik csökkenése.

Feltételezem, hogy jelentésmódosulás következett be a pletykával kapcsolatban a nyomtatás elterjedésével. A nyomtatás előtt a fontos dolgokról pletyka útjából értesült a lakosság nagy része: a ma pletykaként értelmezett információk nagy része akkor hírként értelmeződhetett, s maga a pletyka szó egy másik műfajra, a rágalomra vonatkozott. A nyomtatás elterjedése hatalmas változást hozott a pletyka evolúciós fejlődésében: információterjesztő ereje hozza létre a nyilvános információt, innentől definiálódik ennek ellentéte pletykaként. Az internet megjelenése a második jelentésmódosító hatás a pletyka kulturális evolúciójában: a hálózatok használatával kialakul – a hálózat által is képviselt – egyidejűség és egyterűség modern percepciója.

A pletyka szociológiai definíciói részben kommunikációelméleti fogalmakhoz viszonyítva alakulnak ki, gyakran aforizma-jellegűek, és tipikus a pletyka fogalmának mellékesen való kezelése. Elias a korai úttörők egyike, aki a pletykát egyetemes jelenséggént kezeli.¹, s rávilágít, hogy napjainkban ugyanolyan érvényű a csoportszintű értékelés hatása, mint az archaikus közösségekben.

Nemcsak a pletykának, hanem a pletykakutatásnak is van egy kulturális evolúciója: a hatvanas években még nem születtek meg az evolúciós pszichológiának, a hálózatkutatásnak és a kommunikációelméletnek azok az eredményei, melyek alapján az eliasi meghatározástól például értéksemlegességet várhatnánk, sőt, Elias az elsők egyike, aki felismeri és leírja a pletyka jelentőségét és a társadalom életében meghatározhatónak tekinthető funkcióit, összhangban Gluckman (1963) meghatározásával.

Az irodalomelmélet – több más humán- és társadalomtudományhoz hasonlatosan – mindmáig adós diszciplínájának pletykameghatározásával. A kortárs magyar irodalomban Grecsó Krisz-

¹ <http://www.exsymposion.hu/lapszam/8> (2010-11-17)

tián *Pletykaanyu* c. novelláskötete (2001) inspirálta a közelmúlt legtöbb olyan irodalomelméleti megállapítását, melyek részben vagy egészben a pletyka fogalmi megközelítéséhez köthetők. Áttekintve a historikus és az irodalmi szövegek néhány ismert pletyka-metaforáját és meghatározását, felfigyelhetünk arra, hogy a gondolkodók egy részénél megjelenik az értékváltó jelleg semlegessége, illetve arra, hogy az értékváltást és a pletyka terjedését a művészek gyakran őselemek (tűz, víz, levegő) ábrázolásával láttatják.

A pletyka jelenségére a pszichológia az egyén, a személyiség fejlődésének kérdése felől tekint. Több kutató feltételezi, hogy a pletyka a csoportokban a kapcsolatok ápolását és így egyben az agresszió csökkentését szolgálja: ehhez kapcsolódva veti fel Szakács a lehetőséget, hogy a pletyka így a stressz csökkenését eredményezi, és adott módon támogatja a stresszel való megküzdést (Szakács 2008:20). Waddington ápolónőkkel végzett kvalitatív kutatásában (Waddington 2005) is a munkával kapcsolatos stressz és a pletykálás összefüggéseit kereste.

A szociálpszichológia a pletykát gyakran a tömegpszichológiai események közé sorolja, kollektív tudatjelenségnek tekinti, a közvéleménnyel és a rémhírrrel egy kategóriában kezelve azt. A disszertációban kifejtett álláspontom szerint a pletyka szociálpszichológiai kutatásának egyik alapkiindulópontja, hogy milyen távolságra van a kisközöségtől, hány eleme koegzisztál, milyen szilárdságú együttállásokban. A pletyka csoportjelenség, vagyis ritkán lép tovább a csoport határain, s ha egyes elemei mégis túljutnak, akkor a transzformáció fontos eleme lesz az általánosítás.

Noon és Delbridge elítélik a pletykát, a hatalom eszközének tekintik, és számos olyan, stratégiai és intencionalitásbeli attribútummal illetik, melyekről a disszertáció bebizonyítja, hogy a rágalom és az intrika jellemzésekor helytállóak. Mindazonáltal tisztában vannak a pletyka jelentőségével, s leírják, hogy több tucat vaskos szervezetszociológiai műben mindössze egy rövid említést találtak a pletykáról² (Noon & Delbridge 1993: 32-33). A negatív értelmezésben strukturált definíció megjelenik a vállalati környezet elemzésénél (Grant és Visconti 2006:361-383), illetve makroökonomiai és közgazgatási döntések vonatkozásában (Sutherland 2003) is.

A szervezetfejlesztés legtöbb publikációja a pletykát a legutóbbi időkig negatív jelenségként jellemzi és határozza meg³ (Michelson és Mouly 2004:196). De Sousa (1994:25) a legitim és illegitim hatalmi pozíciók viszonylatában helyezi el, mint a hatalom egyik formáját, Michelsonék pedig (2004) a felsővezetés helyzetét veszélyeztető aktivitás lehetőségének tekintik. Robinson és Bennett (1995) a deviáns munkahelyi magatartások között tartja számon a pletykálást, Hollinger és Clark (1982) a kontraproduktív munkahelyi magatartások közé sorolja.

Emler a pletyka rehabilitációjának egyik legismertebb alakja, elsősorban a reputáció, a társas adaptáció és a funkcionalitás felől szemlélve analizálja a pletykát (Emler 1994). A pletyka rehabilitációjának ismert teoretikusai még Baumeister, Zhang és Vohs (2004), valamint Foster.⁴ Kurland és Pelled (2000) pedig kimondottan a pletyka pozitív híreket terjesztő hatásmechanizmusát elemzik.

² "For the individual, gossip can be a powerful tool. It provides a person with the opportunity to pass on information about key members of an organization, with the potential to influence opinions and attitudes. One's own position may be enhanced because one is seen as a gate-keeper of 'important' information, and because the gossip might seek to lower the prestige and standing of the 'victim' in relation to oneself as the gossiper."

³ "... much of the popular business literature tends to treat rumor and gossip as a detrimental activity for organizations. Gossip is assumed to waste time, undermine productivity, and sap employee morale"

⁴ "gossip certainly influences reputations; yet there is no logical reason to suppose that this is solely accomplished with negative remarks. Consolidation of power in the workplace, for instance, would require not only the denigration of rivals' programs but the extolling of preferred players' programs" (Foster 2004: 83)

Hannerz eszköznek tekinti a pletykát, mely a társas környezetről rajzolt térkép aktualizálását szolgálja (Hannerz 1967) – ez az értéksemleges, jóllehet a szándéktulajdonításra utaló gondolat intuitív közelséget mutat a hálózati megközelítéssel. Baumeister és munkatársai szerint a pletyka tanít bennünket, arról a társas közegről ad leckéket, melybe be vagyunk ágyazva. Suls (1977) és Ayim (1994) útvonalként jellemzi, Wert és Salovey (2004) pedig kijelentik, hogy a pletyka a személyiség fejlődéséhez vezet. Eder és Enke (1991), valamint Suls (1977) leszögezik, hogy a pletyka növeli a csoport kohézióját a csoportnormák erősítésével és tisztázásával.

A pletyka definíciójának változásán a társadalom átalakulása is nyomot hagy. Rosnow harminc évvel ezelőtt még a többiekéről szóló hírként definiálta,⁵ 2001-ben írott tanulmányában már mind pszichológiai, mind közgazdasági értelemben tranzakciós eszköznek tekinti a pletykát.⁶ A pletyka dinamikus növekvő interdiszciplináris rehabilitációja ellenére a kutatók számos irányzatában máig negatív konnotációval rendelkezik, periférikus, marginális szerepet kap: sok kutató eliminálja.

A pletyka meghatározása

A fentiek során idézett meghatározások nagy része inkább jellemzésnek, egy másik jelenség kapcsán ugyan sokszor organikusan illesztett, de mégiscsak „mellékes” részletkarakterisztikának tekinthető. Egyik sem szolgálta ki a kutatástervezési igényt, hogy a definíció tárgya elhatárolható legyen mindattól, ami nem az.

A kommunikációelmélet analitikus megközelítései a pletykát legtöbb esetben a hír fogalmának értelmezésekor relativizálják, többnyire negligált részjelenségnek tekintve azt, még az interperszonális kommunikáció szakirodalmában is csak elvétve fordul elő, hogy a pletykáról a felsorolás jellegű említéseken túl is szót ejtenek. Holott a pletyka tartósan koegzisztens és kanonizációra alkalmas elemei normaképző vagy az addigi normákat különböző mértékben transzformáló jellegük és a kollektív percepció miatt emergens hatással vannak a csoportorganizmus fejlődésére.

A fentiek miatt tartottam szükségesnek, hogy kísérletet tegyek tudományosan megalapozott definíció megalkotására, mely alkalmas a pletykának, mint a vizsgálat tárgyának diszciplináris elhelyezésére és további kutatásoknak is alapjául szolgálhat:

A pletyka ismerhető szereplőről szóló, lokálisan értelmezett, nem publikus információ. Legfőbb attribútuma a terjedés, melynek minden lépése során transzformálódik. A pletykálás az emberi faj egészét tekintve egyetemes, a csoport hierarchiáját jelző dinamikus rendszerjellemző. Olyan történet, mely hálózatban terjedve transzformálódik.

A pletyka témaszemélye változó jellegű és mértékű közvetett önfeltárássra is alkalmas: a kis-közösségek főszereplőiről azért terjednek jobban a pletykák, mert ők vannak legmélyebben beágyazva egy csoport evidenciabázisába, egyúttal pedig elég távol az egyénektől ahhoz, hogy kisebb kockázatot jelentsen róluk pletykálni, mint a közvetlen társakról. A pletyka elhangzásával a témaszemély kisebb-nagyobb mértékben beágyazódik a befogadó csoportszintű percepciójába, ezáltal kvázi-csoporttag lesz: a pletyka lényegében a kapcsolathálózatok szintjén megszüntet egy lépést. A meghatározás lokálisan értelmezett kifejezése arra utal, hogy ha

⁵ “news about the affairs of another” (Rosnow and Fine 1976: 87)

⁶ “Thus, in psychological and economic terms gossiping can be seen as an instrumental transaction in which people trade small talk for status, power, fun, intimacy, money, information, or some other resource with the capacity to fulfill preconditioned needs, wishes, or expectations” (Rosnow 2001:219)

nem kötődik az adott információ az adott közösség viszonyrendszeréhez, akkor kvázi-hír gyanánt terjedése korlátozottabb, mint a természetes pletykáé, transzformációja pedig minimális. Ennek oka az érintettség csekély mértéke vagy hiánya. A pletyka, mely senkit nem érdekel, nem terjed.

A pletyka nem csupán kommunikátum, hanem – mint pletykálás – kommunikativitás is egyben, s mivel egyetemesen jellemző az egész emberi fajra, ezért kommunikációs hajlamnak is tekinthető. Mivel mind kommunikátum jellegét, mind kommunikativitás mivoltát egy adott csoporthoz való tartozás határozza meg, ezért a pletyka elérhetőségét nem a származás, az egészségi állapot, a tudás, az anyagi javak vagy a rang biztosítja, hanem az, hogy tartozik-e az egyén egy csoporthoz. A pletykával kapcsolatos jó-rossz dichotómia nem biztosítja a vizsgálat tárgyával kapcsolatban a távolságot, mely az elfogulatlan megfigyeléshez szükséges.

A meghatározásban szereplő *lokálisan értelmezett* kifejezés arra utal, hogy ha nem kötődik az adott információ a helyi kapcsolathálózathoz, az adott közösség viszonyrendszeréhez, akkor kvázi-hír gyanánt terjedése korlátozottabb, mint a természetes pletykáé, transzformációja pedig minimális. Ennek oka az érintettség csekély mértéke vagy hiánya. Az a pletyka, mely senkit nem érdekel, nem terjed.

A nem publikus információ a pletykának az a része, melyet a közlő csak az adott befogadó számára fogalmaz meg ebben a formában, mások számára nem, illetve amit csak diádikus és triádikus jellegű pletyka-aktusokban közöl, és ennél nagyobb nyilvánosság előtt nem. A nem publikus információ a viszony intim jellegétől függően fogalmazódik meg, nagyobb közönség előtt vagy diplomatikusabban kell fogalmazni, vagy felvállalni a skandallum kockázatát.

A pletykakutatás módszertana: a narratív network-interjú

A pletykakutatások esetében a kérdőíves (például Nevo és munkatársai 1993) és a félig strukturált interjú technikájával, valamint a naplózattal (Waddington 2005) zajló vizsgálatok ismertek napjainkban. Holott a pletykálás csak csoportszinten, közösségek rejtett hálózatait vizsgálva értelmezhető jelenség. A települések és szervezetek kapcsolathálózatairól szóló tudásnak is jelentős része az adott kapcsolathálózat percepciója. Ezt a percepciót kvalitatív kutatási módszertannal lehet feltárni és elemezni, melynek egyik legeredményesebbnek bizonyuló eszköze a disszertációban részletesen bemutatott narratív network-interjú. Az interjúalanyokat – az egyént – az adott közösségről – a hálózatról – kérdeztem, annak is rejtett, informális karakteréről. Ebben az esetben tehát a hálózat, a kapcsolatrendszer az, ami témaként vonzza be a pletykát, s mint így megjelenített, már korántsem csak negatív színben tünteti fel.

A pletykával kapcsolatban mindenki rendelkezik egyéni tapasztalattal és vélekedéssel, hiedellemmel. Sem a kérdőíves kutatások során, sem a településkutatások során nem fordult elő, hogy valaki ne tudta volna, mi a pletyka, ne hallott volna a jelenségről. Ezért a pletykára vonatkozó kérdések más jellegű és tartalmú értékítéleteket hoznak elő, mint a közösség informális kapcsolathálózatára vonatkozó kérdések, melynek megválaszolása során az interjúalany spontán említése kapcsán kerül sor a pletyka jellemzésére vagy meghatározására. A kérdőívek esetében több volt a pletykához kapcsolódó negatív elem a kutatási eredményekben, míg a második esetben több pozitív elem bukkant fel, kevesebb negatív, és a semleges értékítéletek java is hangsúlyozta a pletyka jelentőségét és egyetemességét. Ennek okát abban kereshetjük, hogy noha a pletyka rehabilitációja nemcsak a tudományban, hanem már a tömegkommunikációban is megjelent, a – dolgozatomban a kommunikációelméleti megközelítések kapcsán kifejtett – jelentésmódosulás azonban még nem tudatosodott, így a pletyka negatív megítélését robusztus társadalmi elvárások és hiedelmek stabilizálják.

A pletykakutatás céljának nem a pletykáról szóló ítéletek jellegének megismerését, hanem a pletykák közösség- és kultúraformáló szerepének feltárását tartom. A pletykakutatáshoz kapcsolódó módszertani elem a narratív network-interjú, mely szervezet- és településkutatásaim során fejlődött ki, elsősorban az élettörténeti interjúk (László és Pólya 1998:72-86), valamint a Jovchelovichi narratív interjú (László 2005:80) technikáinak adaptációival. A Geertzi (2001) sűrű leírás biztosítja annak feltételeit, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű kutatási anyag jöjjön létre a pletyka fogalmi lehorgonyozása és tárgyiasítása kapcsán adódó kérdések megválaszolásához.

A narratív network-interjú csoportkötődési interjú is. Nemcsak az interperszonális reprezentáció dinamikájából adódó komplikációkat kell figyelembe venni az interjúernek (bár a pletyka kifejezetten tisztavirág-életű narratívum, de mint ilyennek, rövid élettartama alatt mégis van egy bahtyini (1976) értelemben vett interszubjektivitása: egy kvázi-nyilvános diskurzus-jellege), hanem település vagy szervezet kutatása esetén a csoportközi reprezentáció dinamikájából fakadó ambivalenciát is, mely transzparenssé válhat a kapcsolathálózat feltárását célzó szülői lokális vagy szervezeti fókuszcsoportos vizsgálatok eredményeiben.

A narratív életút-interjú kontextusa az idő, az interjúalany élete. A narratív network-interjú kontextusa a tér: a közösség lokalitása. A kapcsolathálózat megélhető valósággá, mintegy kollektív identitásformáló történet-komplekként épül a közösségi tudatban. Míg a narratív életút-interjú individuális jellegű (László 2005), a narratív network-interjúban megmutatkozó kulturális narrációt erőteljesen átszövi a lokalitás kollektív tapasztalatként bemutatott percepciója. A network-interjú azt a tudást tárja fel, ahogy az elbeszélő kollektív jelentéstartalmakat és koherenciát kreál saját közösségében. Episztemológiája is olyan narráció, melyben valóság és percepció elemei kombinálódnak. Egyidejűleg tájékoztat az adott közösség informális hálózatról és az abban való szubjektív részvételről, s ennek narratív konstrukcióvá szerveződött tapasztalatairól. A narratív network-interjú tehát nem kommunikációs vagy pletykastratégiák autentikus forrásai: inkább olyan önelbeszélések a „mi”-ről, a humánológiai értelemben is felfogható csoportorganizmusról (Csányi 1999), amelyeket az informális kapcsolathálózat interpretációiként, a csoportmentalitás szubjektív percepciójaként fogadhatunk el.

A kulturális javak és a kapcsolati tőke felhasználása a szervezet és a település lokalitásában erősen kötődik a pletyka ismeretéhez és kezeléséhez. A narratív network-interjút alkalmazó kutatás eredménye, hogy megismerjük: a közösség interjúalanyai elbeszéléseikben hálózattudatuk, network-identitásuk mely aspektusait jelenítik meg, s hogyan hatnak a történetek nyelvi megformálására a network-kel mint kollektív identitással kapcsolatos szerepelvárások.

A település organikus, a szervezet mesterséges hálózaton alapulva jön létre. Mindkét esetben párhuzamosan zajlik a formális és az informális kapcsolathálózatok kutatása: network és narratíva szempontjából sem számít, hogy organikus vagy mesterséges a hálózat, mert network és narratíva mindkét esetben létezik.

A kutatási eredmények legérdekesebb része a rejtett státusz-hierarchiák jellemzése, valamint az adott település vagy szervezet hálózattudata, network-identitása. Az eredmények között szerepelnek az egyéni és közösségi percepciók az informális kapcsolathálózathoz kötődő attitűdökkel és képességekkel kapcsolatban, valamint a kommunikáció gyakorisága, tömegkommunikációs tájékozódás, a konfliktuskezelés-problémamegoldás technikái, a kölcsönösség és a tolerancia mértéke. A kutatás eredményekkel szolgál a település vagy szervezet homogenitásának és heterogenitásának dimenzióiról, továbbá az adott közösségre jellemző kooperációs stratégiák kommunikációs vonatkozásairól.

A narratív network-interjúkban indirekt módon megjelennek a kulturális narráció lokális jellegzetességei is, melyek a helyi informális kapcsolathálózat részben rejtett kollektív önértelmezésének attitűdöket és cselekvéseket egyaránt befolyásoló részét képezi. A narratív network-interjúk túlnyomó többségét egy adott településen vagy szervezeten belül a közösség

meghatározó szereplőivel: a csomópontokkal (Barabási 2003) érdemes elkészíteni. Tudásuk és véleményük nagy befolyással bír a közösségi tudat alakításában, illetve ismereteik, hiedelmek jelentős része a lokális *collaborative filtering* eredménye. A hólabda-módszer a narratív network-interjúk esetében maga is narratív elem: az ajánlott (és a hangsúlyozottan nem ajánlott, kvázi-tiltott) személyeket az interjúalany a kapcsolathálózat bemutatásához kötödvé jellemzi.

A pletyka paradoxonáról beszél Foster (2004:79) annak kapcsán, hogy milyen nagy a különbség a pletyka kollektív és nyilvános megítélése, valamint a gyakorlása között (a pletyka paradoxona kapcsán lásd még Rysman 1976:64). A hétköznapi pletykahelyzetek egy jól ismert ritualizációjában is érezhető a tabuszerű feszültség: "*Nem akarok pletykálni, de ...*". Ez a paradoxon nemcsak a pletyka, hanem a pletykakutatás esetén is tetten érhető. Ha a kutatás a közösségre irányul, akkor spontán módon kezd az interjúalany a közösségre jellemző pletykáról beszélni, és véleménye elfogadóbb, pozitívabb, mint amikor a kérdőíves kutatások direkt módon a pletykával kapcsolatos attitűdöket célozták feltárni. Többek között a pletykával kapcsolatos rejtőzködő karakterisztika is magyarázhatja, hogy a pletyka direkt kutatása negatívabb, továbbá sematikusabb eredményt hoz, mint a lokális közösségek sajátosságait vizsgáló kvalitatív kutatások.

Utóbbiak azért szolgáltatnak heterogénebb és szofisztikáltabb eredményeket, mert a kvalitatív kutatás módszertanát alkalmazva figyelembe lehet venni a pletykának a hagyományos társadalmi megítélés miatt fennálló rejtőzködő jellegét. A pletyka a közösséghez roppant szorosan kapcsolódó folyamat, önmagában nem lehet kutatni. A pletykakutatás paradoxona abban áll, hogy a pletykakutatás során nem a pletykát kutatjuk, hanem magát a közösséget, annak informális kommunikációs hálózatait.

A 2007-es őszi félév során az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karának településszociológia szakirányos hallgatóival településkutatásokat végeztünk. A kutatások kerete a településszociológia szakirányos hallgatók számára tartott *Kisvárosok informális hálózatai c.* szemináriumom volt. A munka során több tucat 5-15 ezer lakosú, kistérségi központként funkcionáló kisvárosban készítettünk interjúkat, az ország egész területén. Ezen felül felhasználok több olyan egyéb településkutatásokról származó szöveget is, mely szignifikánsan kapcsolódik a pletykához.

Ezen felül bemutatom két, 2008 és 2009 során zajlott, a belső kommunikációra vonatkozó szervezetkutatás dolgozatom szempontjából releváns eredményeit (a mélyinterjúk leiratainak anonim a nagyvállalatok belső kommunikációjának kutatásával foglalkozó szakemberek bocsátották rendelkezésemre).

A mintegy százhatvan interjúból kiemeltem a pletykáról mondott véleményeket, értékítéleteket, hiedelmeket és egyéb tudattartalmakat, és ezeket elemeztem. Az említett szervezetszociológiai kutatások eredményeiből a pletykáról szóló interjúrészeket képezik elemzésem tárgyát. Nemcsak narratív network-interjúk, hanem strukturált interjúk is készültek, valamennyi interjúalanyánál ugyanazokra a témákra kérdezve rá, rögzített kérdésszerkezetben. Ennek köszönhetően az így elkészült interjúk összehasonlíthatók, egymással összevetve elemezhetők.

A szervezetkutatási szövegek két különböző (egy budapesti és egy vidéki) szervezetnél végzett kutatások eredményeiből származnak, több mint ötven százalékuk a nagyobb szervezetnél készített mélyinterjúkból. E szervezetnél a kutatást megelőző időszakban átszervezés zajlott, mely erősen instabil, tranziens szervezeti állapotot eredményezett. Maga a kutatás a szervezet belső kommunikációjának az állapotára irányult, így a pletykára vonatkozó megállapítások, említések emergens módon bukkantak fel és fogalmazódtak meg, így hitelesebb kutatási eredményként értékelhetjük azokat.

A pletyka funkciói

A településeken a kutatás az alábbi főbb pletykafunkciókat azonosította:

1. A pletyka erősíti a közösséget

Mivel a közösségi heurisztikaként is jellemezhető hálózattudat, a network-identitás kollektív narratív konstrukció, ezért laza és ritka network-öt percepiáló közösségek esetében jellemző, hogy a csoport, a közösség írott és íratlan szabályaihoz való viszonyát leginkább az ismerethiány jellemzi, s ehhez kapcsolódik az információszerzésre irányuló igény hiánya is. Minél intenzívebb az átélés lehetősége, tehát ahogy az érintettség fokozódásával nő a másodlagos pszichés haszon, annál jobb a pletyka. A pletykavariánsok disszeminációja és beágyazódása választási lehetőséget kínál az egyénnek az identifikációhoz.

2. A pletyka támogatja a tájékozódást és az összehasonlítást a csoporton belül

A közösség tagjai szívesen hallgatják az egyes csoporttagok gyarlóságairól, esendőségeiről szóló pletykákat: ennek egyik magyarázata a vonatkoztatási kényszer, illetve mert – legalább a lokalitás ereje – miatt lehet olyan szempont, mely a pletyka befogadját és a témaszemélyt riválissá teszi. Kisebb lélekszámú településeken nagyobb az esély a mindennapos találkozássokra és a személyes kommunikációra, ezzel az aktualitás letéteményese a pletyka lesz, mert rövidebb időn belül nyílik alkalom a validálásra, hamarabb, mint a formális kommunikációs csatornák információi esetén. A lokalitás jelentőségét kiegészíti a hálózat heterogén jellege és hosszú távú beágyazottsága.

3. A pletyka egyénileg megélhetővé teszi a közösségi narratívát

A transzformáció a települések pletykáinak is észlelt és reflektált attribútuma, a falvak, kisvárosok pletykái markáns különbségetnek tesz a *tősgyökösök*re és a *gyűttmentek*re vonatkozó történetek értékelésében, a gyűttmenteket kritikusabban szemlélve. Vagyis a pletyka jobban érinti az újonnan jötteket (lásd a már tárgyalt navigációs pletykát, Szvetelszky 2002).

4. Megnevezés és felvállalás: a társadalmi ítélet hátrítása az egyetemes jelleggel

Mindenütt van pletyka, de a percepció és a reprezentáció szerint az adott helyen mindig „átlag feletti”. Számos településkutatás szignifikáns eredménye, hogy az interjúalanyok olyan nyomtatékkal hangsúlyozták a lakóhelyük informális hálózatán belül zajló rendkívül gyors információáramlást, mintha a település ebből a szempontból kivétel lenne a többi között: ez a külső csoport észlelt homogenitását is példázza, azt a tendenciát, hogy a külső csoport tagjait a saját csoport változatosságához viszonyítva egyformának tartjuk (Smith és Mackie, 2004).

5. A pletyka az információterjedés leghatékonyabb eszköze

Akárcsak a szervezetekben, vállalatoknál, a településeken is a pletykát észlelik a közösség tagjai az információterjedést leginkább optimalizáló eszközként, a formális és informális kommunikáció ambivalenciájára – és egyben a pletyka interaktivitásának értékére a települések közösségeiben is reflektálnak.

A szervezetekben a kutatás az alábbi főbb pletykafunkciókat azonosította:

6. A pletyka formális szervezetekben is intézményesülhet

Noha az interjúban megfogalmazódik a pletyka *tiltott gyümölcs* jellegéből fakadó ellentmondásosság (ennek magyarázata, hogy egy egyetemes hajlam egyetemes tiltása ambivalenciát okoz), a pletykát a közösség tagjai mégis a szervezeti mindennapi működés részének tekintik, s megbízható hírnek tartják. A formális szervezetek ideális modelljeinek egyike sem veszi figyelembe a pletykát, holott mindegyikben jelen van, szélsőséges esetben pedig intézményesülhet. Az információ a működés érdekében utat tör magának, s ha a formális kommunikáció nem adaptálódik ehhez, ha a szervezet nem tud, vagy nem akar reagálni, akkor a pletyka intézményesül. Minél nagyobb a bürokrácia, annál valószínűbb a pletyka intézményesülése a rendszer tényleges működése érdekében. Amikor nemcsak elfogadják a létezését, és számítanak rá, de élnek is vele, az már a pletyka intézményesülésének felismerését jelzi. A pletyka támogatja az önszerveződő hierarchia működését: segítségével csoport alatti csoportok jönnek létre, melyek saját maguknak neveznek ki informális vezetőket – ilyenképpen a pletyka a network-narratíva fiktív univerzumainak egyike.

7. Pletyka-szigetek: helyszínek és pletykafészek

A közösségi tudás fontos része a pletykafészek és a pletykahelyszínek számon tartása. A pletykafészek státuszának legitimációja, valakinek pletykafészekként való „kikiáltása” csak a többi csoporttag róla szóló pletykáján keresztül történhet meg: azt is pletykálni kell, hogy valaki pletykafészek (Szvetelszky 2002).

Több interjúalany sorolt fel tipikus pletykahelyszíneket, ami megmutatja, hogy a közösségnek részletes tudása van az informális kommunikáció szcenárióiról.

8. A pletyka a krízishelyzetekben (átszervezés, tömeges elbocsátás, összevonás stb.) felerősödik

Kibillent működés esetén (válság, *merge*, kultúraváltás - mozgó szervezet) a pletyka eszközt jelenthet a túlélésre, illetve a brehmi értelemben vett reaktanciának minősülő válaszokat generálhat. A krízishelyzetekben előálló kommunikációs vákuum a kombinációs és rekombinációs mechanizmusokat erősíti. A funkció magyarázata, hogy ezekben a kibillent helyzetekben az információhiány akár egzisztenciális fenyegetettséget is jelenthet a közösség tagjai számára.

9. A szervezeti pletyka megelőzheti a formális tájékoztatást

A pletyka többek által kiemelt legnagyobb értéke, hogy hamarabb juttatja el a megfelelő helyre az információkat, mint a formális kommunikáció. Az aktualitások iránti igényt elégíti ki ez a gyors információáramlás, akkor is, ha a késést nem indokolja az információ szenzitivitása. Ennek oka elsősorban az összehangolatlan információ-áramoltatás a szervezeten belül, valamint a kommunikációs inkonzisztencia. Kommunikációs inkonzisztenciáról azért beszélhetünk a szervezeti kommunikáció esetén, mert a vállalati formális kommunikáció az esetek túlnyomó részében nem alkalmazkodik a heterogén célcsoporthoz, és ennek megfelelően vegyes a megítélése. Túlságosan általános voltából fakad a relevancia és a hitelesség hiánya – mindezeket az alkalmazottak pletykával pótolják.

A pletyka értéke belátható: a formális belső kommunikáció hivatalos forrásait az alkalmazottak többsége lehetőleg mellőzi, a szervezet mégis működik – valahonnan tehát értesülnek a fontos információkról. A formális kommunikáció változó, de mindig mérhető tehetetlenséggel bír, a pletyka transzformálódik, emiatt gyorsan és rugalmasan terjed. A vezetői tájékoztatást a közösség gyakran csak részlegesnek és alacsony aktualitásúnak tartja, s ennek megfelelően viszonyul hozzá. A funkció kultúrafüggő is: fontos szerepet kap, ha a formális kommunikáció tartalmát vagy struktúráját illetően nincs összhangban a helyi igényekkel, szokásokkal, habi-

tussal (például ha egy szabályozott folyamatokkal bíró multinacionális cég erős tradíciókkal bíró, kisebb településen kezd el működni).

10. Stabil hiedelem, hogy a pletyka a jövőben be fog igazolódni

Amikor a többség részt vesz a pletykálásban, a pletyka ösztönözheti az önbeteljesítő jóslatokat. Ez két dologból következik: a tényekre vagy valószínűségekre vonatkozó nagyszámú becslések természetes csoportosulásából (ehhez vagy nagyon sok csoporttagnak kell az adott pletykához igazodnia, annak információtartalma alapján viselkednie, vagy a mértékadó csoporttagoknak), vagy a tények avégett történő elferdítéséből, hogy megfeleljenek a sztereotípiáknak.

11. A formális hierarchia szabályozza a pletyka útvonalát és a pletykálók körét

A hierarchia mindegyik ágában található olyan szint, egy "vízzáró réteg", mely sem felfelé, sem lefelé nem ereszti át az információt: ebben az értelemben a formális hierarchia szabályozza a pletyka útvonalát és a pletykálók körét. A vízzáró réteg hatásai mellett több interjúalany említette, hogy a hivatalos, formális belső kommunikációtól idegen tartalmak kizárólag pletyka útján terjedhetnek (pl. belső hatalmi harcok, szexuális jellegű hírek, fizetések, elbocsátások stb.).

Az informális csatornák elsősorban a horizontális kooperációt szolgálják, az információ-továbbítást és korrekciót, helyettesítve és kiegészítve a formális kooperációt. Ez a funkció azt szabályozza, hogy ki kivel, milyen hierarchia mentén pletykálhat: mikor és hány formális szintet léphet át a pletyka.

12. A pletyka a felgyülemlett belső feszültség levezetésének eszköze

A pletyka egyik, többek által megnevezett funkciója az ún. "jól kibeszélés", a megszólásnak folyamatában kiterjesztett változata. A vezetők a beosztottaknál gyakrabban említik ezt a funkciót. A felgyülemlett belső feszültség levezetésére a pletykatípusok közül (Szvetelszky 2002) leginkább a gyógypletyka alkalmas.

13. A pletyka elhatárolja a régi és új csoportokat

Az interjúalanyok tájékozódását nagyban befolyásolja annak megtapasztalása, ahogy a pletyka elhatárolja a régi és új csoportokat (ezt a szakirodalomban Gluckman, Elias is alátámasztja). Noha átszervezésekkor gyakran egy aláírás változtatja meg a csoporthatárokat, ez azonban nem teszi semmissé a korábban kialakult és elmélyült kapcsolatok tartalmát, erejét, a kötődések történetét, a bizalom erejét. Ebben a formájában a pletyka a bizalom kifejezésének eszközeként is funkcionál (lásd korábban: Merry 1984), valamint ehhez kapcsolódva az információ-áramoltatás hatékonyságával az eredményességet is növeli. A formális szervezetben gyakrabban keletkeznek mesterséges módon új csoportok, mint a természetes kisközösségekben, így ennek a pletykafunkciónak nagyobb tere van a csoporthatárok átrajzolásában.

14. A pletyka, mint a formális kommunikáció szűrője

Nagyvállalatok esetében a formális kommunikáció mennyisége gyakran eléri a küszöböt, ahol az alkalmazottak befogadhatatlan tömegűnek érzi és minősíti a hivatalos információkat. A szűrés funkcióját a dereguláció és a szimplifikáció iránti vágy vezérli: a beosztottaknak nemcsak a hivatalban töltött időbeosztása, de maga a munkavégzés is egyszerűsödik, ha az infokommunikációs telítettség ellensúlyozásaképpen igénybe veszi a pletyka csatornáját. A kommunikációs zaj és a tisztázatlan kompetenciák, valamint a keresztkompetenciák miatt a pletyka egyik funkciója az egyszerűsítés mellett a prioritizálás. A pletyka, kombinációs és re-

kombinációs folyamataival, mint a meggyőzés perifériális útja heurisztikaként is működik, összeilleszti a szervezet különböző részeiből származó információkat – jóllehet gyakorta nem feltétlenül helyesen.

15. A pletyka döntéstámogató funkciója

A pletyka gyorsítja az információk csoportosulását és sűrűsödését a támogató, kritikai és polarizált véleményáramlatok (Angelusz 2000) között, nemegyszer dilemma esetén kialakítva a közösségi döntést vagy véleményt, megelőzve a szélsőséges csoportpolarizációt. Az informális döntési aktusok alakításában is szerepet játszik, megkönnyíti az állásfoglalásokkal kapcsolatos felelősség hátrítását. A már említett rejtett normaszegés részleteiről való ismeretszerzés egyik hasznos eszköze a pletyka, mégpedig a *közvetett tapogatózás* aktusával: ha nem a saját véleményét nyilvánítja ki a közlő, hanem egy témaszemély kapcsán ismerteti egy helyzetet vagy álláspontot, akkor a közlésre adott reakciókból kisebb kockázattal tud a számára fontos dolgok közösségi megítéléséről információkat gyűjteni, mint egy saját történettel vagy állásponttal.

E funkció döntéstámogató szerepe abban áll, hogy a közösség tagjai könnyebben mondanak, ígérenek pletykaként dolgot, és ez később befolyásol a valós döntés során.

16. A pletyka, mint a szervezeti feudalizmus következménye

A felsőbb rétegek kiszorítják a formális kommunikáció befolyásolásából, a nyilvánosság alakításából az alsóbbakat. A pletyka viszont legalább részben kárpótol a „másról beszélnek fent, mint lent” tünetből fakadó elnyomatottság érzéséért. Erre utal, hogy a pletykafészkek jellemzése ritkán negatív, többnyire semleges vagy pozitív. A feudálisnak érzékelt szervezeti viszonyok különösen a hierarchia alsó szintjein erősítik a pletyka jelenségét: ezt a személyes és a nyilvános konformitás távolságával is magyarázhatjuk.

17. A normaszegés normája

Ez a funkció egyaránt fontos minden mesterséges és természetes emberi hálózat tagjaival kapcsolatban: a szakirodalomban régóta előforduló felismerés (Gluckman 1963), hogy a pletykában részt vevők a kisebb-nagyobb botrányokon, mint normaszegéseken keresztül folyamatosan fenntartják a normatív igényeket, s újrafogalmazzák-felülírják a csoport ideáljait, eszményeit. Melyek egy része gyakorlatilag betarthatatlan: sok esetben épp a csoport mindennapi szabályait kellene megszegni a teljesítésükhöz, pontosan úgy, mint a szankcionált normaszegéseknél. A csoport az adottságok, feltételek, lehetőségek, körülmények relativizálásával, konszenzusteremtő viszonypontok alkotásával folytonos és direkt módon ad visszajelzést arról, kinél mi fogadható el legitim vétségként, a normaszegés normájának részeként.

A téziszűzetben hivatkozott irodalom:

- Angelusz R. (szerk.) (1999). *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest.
- Angelusz R. (2000). *A láthatóság görbe tükrői. Társadalomoptikai tanulmányok*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Ayim, M. (1994). Knowledge through the grapevine: Gossip as inquiry.
In Goodman, R.F., Ben Ze'ev, A. (szerk.). *Good Gossip*. University Press of Kansas, Lawrence. 85-99.
- Bahtyin, M. M. (1976). *A szó esztétikája*. Gondolat, Budapest.
- Barabási A.-L. (2003). *Behálózva – a hálózatok új tudománya*. Magyar Könyvklub, Budapest.
- Barkow, J. H. (1989). *Darwin, Sex and Status. Biological Approach to Mind and Culture*. University of Toronto Press, Toronto. (idézi Bereczkei, 2003)
- Barkow, J., H. (1992). Beneath new culture is old psychology: Gossip and social stratification.
In Barkow, J., H., Cosmides, L., Tooby, J. (szerk.) *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. 627-637.
- Baumeister, R.F., Zhang, L., Vohs, K.D. (2004). Gossip as cultural learning.
Review of General Psychology, 8, 111-121.
- Ben Ze'ev, A. (2001). *The Subtlety of Emotions*. MIT Press, Cambridge, USA
- Bergmann, J. R. (1987). *Klatsch*. De Gruyter, Berlin-New York.
- Bereczkei T. (2003). *Evolúciós pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Berkos, K. M. (2003). *The effects of message direction and sex differences on the interpretation of workplace gossip*.
http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-0606103-074108/unrestricted/Berkos_dis.pdf
(2010-11-17)
- Béres I., Horányi Ö. (szerk.) (2001). *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Budapest.
- Blau, P.M. (1973). Egyenlőtlenség és heterogenitás.
In: Angelusz R. (szerk.) (1999). *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest.
- Cohen, B. (1963). *The Press and Foreign Policy*. Princeton University Press, NJ.
- Csányi V. (1999b). *Az emberi természet. Humánológia*. Vince, Budapest.
- De Sousa, R. (1994). In praise of gossip: Indiscration as a saintly virtue.
In Goodman, R.F., Ben Ze'ev, A. (szerk.) *Good Gossip*. 25-33. University Press of Kansas, Lawrence.
- Dunbar, R. (1996). *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*. Faber and Faber, London.
- Dunbar, R. (2003). The social brain: mind, language and society in evolutionary perspective.
Annual Review of Anthropology, (32) 163-181.
- Eder, D., Enke, J.L.(1991). The Structure of Gossip: Opportunities and Constraints on Collective Expression among adolescents.
American Sociological Review, 56(4), 494-508.
- Elias, N. (2001). Megjegyzések a pletykáról.
In: *Ex Symposion* (36-37). 1-9.
<http://www.exsymposion.hu/cikk/408/0> (2010-11-17)
- Emler, N. (1994). *Gossip, reputation and social adaptation*.
In R. Goodman and A. Ben Ze'ev (szerk.) *Good gossip*. Kansas University Press, Kansas, USA. 117-133.
- Foster, E. K. (2004). Research on Gossip: Taxonomy, Methods, and Future Directions.
Review of General Psychology, 8(2), 78–99.
- Geertz, C. (2001). *Az értelmezés hatalma*. Osiris, Budapest.

- Gluckman, M. (1963). Gossip and Scandal. *Current Anthropology* (4) 307-316.
- Gluckman, M. (1968). Psychological, Sociological and Anthropological Explanations of Witchcraft and Gossip: a Clarification. *Man* (3) 20-34.
- Goodman, R.F., Ben Ze'ev, A. (szerk.) (1994). *Good Gossip*. University Press of Kansas, Lawrence.
- Grant, R. M., Visconti, M. (2006). The strategic Background to Corporate Accounting Scandals. *Long Range Planning*, 39, 361-383.
- GreCsó K. (2001). *Pletykaanyu*. Jelenkor, Pécs.
- Hannerz, U. (1967). Gossip networks and culture in a Black American ghetto. *Ethnos*, 32, 35-59.
- Hankiss E. (1983). *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Harmadik kiadás, Magvető, Budapest.
- Hess, N. C., Hagen, E. H. (2002). *Informational Warfare*.
<http://cogprints.org/2112/> (2010-11-17)
- Hollinger, R.C., Clark, J.P. (1982). Formal and informal social controls of employee deviance. *Sociological Quarterly* 23, 333-343.
- Kurland, N.B., Pelled, L.H. (2000). Passing the word: Toward a model of gossip and power in the workplace. *Academy of Management Review*, 25, 428-438.
- László J., Pólya T. (1998). A narratív perspektíva szerepe kognitív-kulturális kontextusban. In László J., Csepeli Gy., Kovács Z. (szerk.) *Élettörténet és megismerés. Tanulmányok Pataki Ferenc tiszteletére*. Scientia Humana, Budapest. 72-86.
- László J., Ehmann B., Péley B., Pólya T. (2000). A narratív pszichológiai tartalomelemzés: elméleti alapvetés és első eredmények. *Pszichológia* 4, 367-390.
- László J. (2003). Történelem, elbeszélés, identitás. *Magyar Tudomány* (1) 48-57.
- László J. (2005). *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum, Budapest.
- Litman, J. A., Pezzo, M. V. (2007). Dimensionality of interpersonal curiosity. *Personality and Individual Differences*, 43, 1448-1459.
- Mauss, M. (2004). *Szociológia és antropológia*. Osiris, Budapest.
- McCombs, M., Shaw, D. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36, 176-187.
- Merry, S. (1984). Rethinking Gossip and Scandal. In Black, D. (szerk.) *Toward a General Theory of Social Control*. Academic Press, New York. 271-302.
- Michelson, G., Mouly, V., S. (2002). 'You Didn't Hear it From Us But...': Towards an Understanding of Rumour and Gossip in Organisations. *Australian Journal of Management*, 27, 57-66.
- Moscovici, S., Vignaux, G.(2000). Le concept the thématas. In: Guimelli, Ch.: *Structures et transformations des représentations sociales*. Delachaux et Niestlé, Neuchatel. 25-72. (Idézi László 2005).
- Moscovici, S. (2002). *Társadalom-lélektan*. Osiris, Budapest.
- Nevo, O., Nevo, B., Derech, A. (1993a). The Development of the Tendency to Gossip Questionnaire: Construct and Concurrent Validation for a Sample of Israeli College Students. *Educational and Psychological Measurement*, 53(4), 973-981.
- Nevo, O., Nevo, B., Derech, A. (1993b). Gossip and Counselling: the Tendency to Gossip and it's Relation to Vocational Interests. *Counselling Psychology Quarterly*, 6, 229-238.
- Noon, N., Delbridge, R. (1993). News from behind my hand: gossip in organizations. *Organization Studies*, 14(1), 23-36.
- Pataki F. (1998). *A tömegek évszázada*. Osiris, Budapest.

- Pléh Cs. (szerk.) (1996). *Kognitív tudomány*. Osiris, Budapest.
- Pléh Cs. (1996). A narratívumok mint a pszichológiai koherenciateremtés eszközei. *Holmi* 8 (2) 265-282.
- Pléh Cs. (1998). *Bevezetés a megismeréstudományba*. Typotex, Budapest.
- Prasad, J. (1935). Psychology of Rumor: A Study Relating to the Great Indian Earthquake of 1934. *British Journal of Psychology* 26, 1-15 (Idézi Dunn és Allen, 2005)
- Robinson, S.L., Bennett, R.J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: A multi-dimensional scale study. *Academy of Management Journal*, 38, 555-572.
- Rosnow, R.L., Fine, G.A. (1976). *Rumor and Gossip: The Social Psychology of Hearsay*. Elsevier, New York.
- Rosnow, R.L. (2001). Rumor and gossip in interpersonal interaction and beyond: A social exchange perspective. In: Kowalski, R. (szerk.) *Behaving Badly: Aversive Behaviors in Interpersonal Relationships*. American Psychological Association, Washington. 203-232.
- Rysman, A.R. (1976). Gossip and Occupational Ideology. *Journal of Communication*. 26(3) 64-68.
- Smith, E. R., Mackie, D. M. (2001). *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sperber, D. (2001). *A kultúra magyarázata*. Osiris, Budapest.
- Suls, J.M. (1977). Gossip as social comparison. *Journal of Communication*, 27, 164-168.
- Sutherland, S. L. (2003). Biggest scandal in Canadian history: HRDC Audit starts probability war. *Critical Perspectives on Accounting*, 14, 187–224.
- Szakács, N. *A pletyka evolúciós magyarázatának tesztelése munkahelyi környezetben az egyén, a csoport és a szervezet figyelembevételével*. Szakdolgozat. 2008.
- Tomasello, M. (2002). *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Waddington, K. (2005a). Behind closed doors – the role of gossip in the emotional labour of nursing work. *International Journal of Work Organisation and Emotion*, 1(1), 35-47.
- Waddington, K. (2005b). Using diaries to explore the characteristics of work-related gossip: Methodological considerations from exploratory multimethod research. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78, 221–236.
- Wert, S., Salovey, P. (2004). A Social Comparison Account of Gossip. *Review of General Psychology* 8(2), 122–137.

A disszertáció témaköréhez kapcsolódó publikációk:

- Szvetelszky Zs. (2001). Lent és fent: az első háló.
Ex Symposion, 36-37, 41-50.
- Szvetelszky Zs. (2002a). A pletyka mozgásformáinak irodalmi ábrázolása.
Holmi (8), 1052-1065.
- Szvetelszky Zs. (2002b). *A pletyka*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest.
- Szvetelszky Zs. (2003a). Ways and Transformations of Gossip.
Journal of Cultural and Evolutionary Psychology. (1)2, 109-122.
- Szvetelszky Zs. (2003b). Szövi, nem szövi... *Liget*, 12
- Szvetelszky Zs. (2004a). Skatulyázott viszonyok. *Lettre Internationale* (53), 25-26.
- Szvetelszky Zs. (2004b). *Mindenki harmadik*. Alibi, Budapest.
- Szekfű, B., Szvetelszky Zs. (2005). The Emergence of Gossip. Effects of Networked Communication Technologies on the Evolution of Self-Organizing Social Beliefs.
In Nyíri (szerk.) *A sense of place: The global and the local in mobile communication*.
Vienna: Passagen Verlag. 439-447.
- Szvetelszky Zs. (2006a). A góc.
Liget, 3.
- Szvetelszky Zs. (2006b). A társas mezőktől a hálózattudatig.
Magyar Tudomány, 11.
- Malarz, K., Szvetelszky, Zs., Szekfű, B., Kulakowski, K. (2006c). Gossip in Random Networks. *Acta Physica Polonica. B.* (1) 3049-3059.

A disszertáció témaköréhez kapcsolódó konferenciaelőadások:

- Szvetelszky, Zs. Szekfű, B. (2004): The Effect of Networked Communication Technologies on the Emergence of Self-Organizing Social Beliefs. The Global and the Local in Mobile Communication. Places, Images, People, Connections. Hungarian Academy of Sciences, Budapest, június 10-12.
- Szvetelszky, Zs., Szekfű, B. (2004): Transformation of the Emergence of Self-Organising Social Beliefs. Exystence Thematic Institute on Networks and Risks. Budapest, május 31-július 6.
- Szvetelszky, Zs. (2004): Pletyka és hálózattudat. Információs Társadalom Szakmai Napok BME ITTK Budapest. november 23-24.
- Szvetelszky, Zs., Szekfű, B. (2005): Three Degrees of Inclusion: the Gossip-Effect. Modeling Cooperative Behavior in the Social Sciences, University of Granada. 8th Granada Seminar, Computational and Statistical Physics, Spain, Granada. február 7-11.
- Szvetelszky, Zs. (2005): A pletyka szerepe az átmeneti gondozásban. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Szakmai Nap, Salgótarján, október 9.
- Szvetelszky, Zs. (2007): A pletyka, mint értékváltó kommunikációs jelenség a hálózatokban. Pasztorálpszichológiai Református Szimpozium, Debrecen, április 19.
- Szvetelszky, Zs. (2007): Tükrünk, tükrünk... a hálózat képének hatása a társas tudatra. HUNNET Konferencia, Corvinus Egyetem, Budapest, június 22.
- Szvetelszky, Zs. (2007): Images of Networks – Reflected by Collective Consciousness. MTA Filozófiai Kutatóintézet nemzetközi mobilkommunikáció-konferenciája. Budapest, szeptember 27-29.
- Szvetelszky, Zs. (2008): Csoportplettykák hatása formális és informális hierarchiákra és célrendszerekre. V. HUNNET Konferencia, Central European University, Budapest, szeptember 19.
- Szvetelszky, Zs. (2008): Pletyka, internet, hálózattudat. Magyar Művelődési Intézet és Művészeti Lektorátus, E-kultúra konferencia, Budapest, február 20.
- Szvetelszky, Zs. (2008): Gossip: the Self-organizing Complex Network of Human Communication. 24th European Group for Organizational Studies Colloquium, University of Amsterdam. Hollandia, Amszterdam. Július 7-12.
- Bozsonyi, K., Szvetelszky, Zs. (2009): Az istenek a helyükre estek - mitológiai hálózatok elemzése. VI. HUNNET Konferencia, Central European University, Budapest, június 5.
- Szvetelszky, Zs. (2009): Hálózattudat: nyelvhasználat és társadalmi kommunikáció. Nyugat-magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ: Hálózatok. Irányzatok, eszmék a mai magyar nyelvben, kultúrában és társadalomban. Konferencia A magyar nyelv éve tiszteletére, Szombathely, november 25.
- Szvetelszky, Zs. (2009): A pletyka szerepe a közművelődésben - A települések informális hálózatai. Pest megyei Közművelődési Intézet, Budapest, szeptember 8.
- Szvetelszky, Zs. (2009): Genres of Everyday Life - Gossip. Tallinn Postgraduate Summer School in Social and Cultural Studies. Multi-Disciplinary Perspectives. Estonia, Tallin, július 24-31.
- Szvetelszky, Zs. (2011): Bank, Money, Community, Spreading: from Gossip to Panic. Spreading, Influencing, and Cascading in Social and Information Networks. International School and Conference on Network Science. Central European University, Budapest, június 7.